

**ԶԱՆԳԱՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ,
ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ**

*Բանալի բառեր՝ Թուրքիա, Էրդողան, Արդարություն և
զարգացում կուսակցություն, մամուլ, գրաքննություն, ազա-
տագրկում*

Նախաբան

Հասարակական-քաղաքական կյանքում ԶԼՄ-ների ունեցած կենտրոնական դերն այսօր, առավել քան երբևէ, անժխտելի է: ԹՎային տեխնոլոգիաների տարածումն ավելի է մեծացրել ինֆորմացիայի նկատմամբ պահանջարկը և սպառման շուկան: Ավելի ու ավելի շատ քաղաքացիներ են հետևում համայնքում, քաղաքում, նահանգում և երկրում տեղի ունեցող հիմնական փոփոխություններին ու զարգացումներին: Տեղեկույթի ու դրա տրամադրման ու սպառման գլոբալացումը իր հետ բերել է նաև տեսանելի և ոչ այնքան ակնհայտ իրողություններ, որոնք անհրաժեշտություն են առաջացրել պարբերաբար գնահատել այս կամ այն երկրում խոսքի և մամուլի ազատությունների ոլորտներում առկա միտումները և վայրիվերումները:

Թուրքիան այս առումով ուշագրավ օրինակ է: Կան մի շարք պատճառներ Թուրքիայում տեղի ունեցող գործընթացներն առանձնացնելու և դրանց բնորոշ գործոններն ուսումնասիրելու համար: Արդարություն և զարգացում կուսակցության կառավարման տարիներին Թուրքիայում լրատվության ու խոսքի

ազատությանն առնչվող քննարկումներից կարող է ստեղծվել տպավորություն, որ դա միայն վերջին տարիներին բնորոշ դրսևորում է, կամ այն կապված է Էրդողանին վերագրվող ավտորիտար կառավարման դրսևորումների հետ: Իրականում, Թուրքիայի Հանրապետությունում խոսքի ազատության, լրագրողների մասնագիտական գործունեության դեմ կիրառվող սահմանափակումները ձևավորվել են տասնամյակներ առաջ՝ հանրապետության հիմնադրման զարգացումներին զուգահեռ: Այս հողվածի նպատակն է ներկայացնել Թուրքիայում մամուլի գործունեության հիմնական առանձնահատկությունները՝ առավելապես շեշտը դնելով վերջին տարիների ընթացքում տեղի ունեցած զարգացումների վրա:

Կայացման փուլերը

Չորրորդ իշխանության կայացումը Թուրքիայի Հանրապետությունում անցել է երկար ու դժվարին ճանապարհ: 19-րդ դարում Օսմանյան կայսրությունում սկսեցին լույս տեսնել առաջին պարբերականները, որոնք ունեցան սահմանափակ լսարան և երկար չգոյատևեցին¹: Փոխարենը, բավական ակտիվ էին արտերկրում լույս տեսնող և կայսրության տարածքում արգելված պարբերականները, որոնք զգալի ազդեցություն են թողել այդ երկրի մտավորականության ձևավորման, եվրոպական գաղափարաքաղաքական հոսանքների դեպի կայսրություն տեղափոխման և հակասուլթանական շարժումների ձևավորման գործընթացներում: Երիտթուրքերի կողմից իշխանությունը նվաճելուց հետո մամուլին առավել մեծ տեղ հատկացվեց, քանի որ կարիք կար թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին լսարաններին կողմնորոշել ներթուրքական զարգացումների

¹ 19-րդ դարում օսմանական մամուլի առաջացման և զարգացման փուլերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ибрагимов А., *Печать Турции*, Москва, 1965, стр. 3-11.

վերաբերյալ: Հայոց ցեղասպանության, իսկ հետագայում Օսմանյան կայսրության փլուզման տարիներին լրատվամիջոցները շարունակեցին առանցքային դեր կատարել իշխանությունների քաղաքականությունն արդյունավետ իրագործելու գործում: Ավելին, Հայաստանի և Հունաստանի դեմ մղվող պատերազմի ընթացքում Մուսթաֆա Քեմալն առանձնահատուկ ուշադրություն էր հատկացնում լրատվական հոսքերին և այդ նպատակով էր, որ 1920 թ. ստեղծվեց առաջին լրատվական գործակալությունը «Անադոլուն» (Anadolu): Այն կարևոր դերակատարում ունեցավ երկու պատերազմների ընթացքում (Հայաստանի և Հունաստանի դեմ), հակասուլթանական պայքարի գործընթացում և հանրապետական կարգերի հաստատման գործում²: Այն գործում է մինչ օրս և ունի թղթակցային մեծ ցանց թե՛ երկրի ներսում, թե՛ արտերկրում (28 երկրում)³:

Հանրապետական Թուրքիայի հռչակումից հետո (1923 թ.) ևս երկու-երեք տարի երկրում առկա էր սահմանափակ բնույթի մամուլի ազատություն: 1925-1926 թթ. Թուրքիայում լույս էր տեսնում 153 անուն պարբերական: Իշխող ՀԺԿ-ին հարող պարբերականներից (Cumhuriyet, Milliyet, Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün) զատ մինչև 1925-1926 թթ. գործում էմ ՀԺԿ-ին դեմ հանդես եկող մի շարք պարբերականներ (Tanin, Ikdam, Tefkidi Efkyar, Vatan, Sebilur Reşad): 1930-ական թթ. դասական քեմալականության տարիներին տպագիր մամուլը գերազանցապես լծված էր իշխող կուսակցության իրականացրած քաղաքական բարեփոխումների, ինչպես նաև գաղափարախոսության տարածման ու մեկնաբանման գործին: 1935 թ. տպագրվող պարբե-

² Անադոլու գործակալության գործունեության զարգացման առաջին չորս տասնամյակների մասին տե՛ս Berik M., *Anatolia Agency Turkey's Oldest News Agency, Gazette, Leiden, 1964, n. 1, pp. 37-39*:

³ 1919-1922 թթ. քեմալական մամուլի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Юст К., *Анатолийская печать, Тифлис, 1922*.

րականների թիվը Թուրքիայում հասավ 219-ի, որոնցից 38-ը օրաթերթեր էին:

1946 թվականին Թուրքիան անցում կատարեց բազմակուսակցական համակարգի, ինչն իր անմիջական ազդեցությունն ունեցավ նաև մամուլի վրա: Նախ, նորաստեղծ Դեմոկրատական կուսակցությունը (այսուհետ՝ ԴԿ) սկսեց դաշնակցել ընդդիմադիր մամուլի հետ: Որպես արդյունք՝ մամուլի ազատության համար մղվող պայքարը դարձավ քաղաքական մրցակցության կենտրոնական թեմաներից մեկը: Երկրորդ ազդեցությունը այն էր, որ առավել մեծ լսարան ունեցող *Hurriyet* և *Millyet* օրաթերթերը առաջնահերթ խնդիր էին համարում գումար վաստակել, այլ ոչ թե ծառայել որևէ քաղաքական նպատակի: Դա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ օրաթերթերը ֆինանսավորվելու էին գլխավորապես գովազդի հաշվին: Մյուս կողմից, մամուլի շուկայի սահմանափակ լինելու հանգամանքը արգելակում էր թերթերի զանգվածային շրջանառությունը, ուստի այդ առումով առևտրական թերթերը հետու էին ինքնուրույն գոյատևումից: Բոլոր թերթերը կախված էին պետական ուղղակի կամ անուղղակի աջակցությունից⁴:

ԴԿ-ն 1950 թվականին կարողացավ հաղթել խորհրդարանական ընտրություններում: Այդ հաղթանակի ոչ-երկրորդական պատճառներից մեկն այն էր, որ կուսակցությունը խոստացել էր վերացնել խոսքի և մամուլի ազատություններին սպառնացող խոչընդոտները⁵: Ընտրություններից երկու ամիս անց՝ 1950 թ. հուլիսի 15-ին, ընդունվեց մամուլի մասին նոր օրենք⁶, որի համաձայն մամուլի ազատությունը երաշխավորվում էր պետության կողմից, վերացվեցին նաև տպագիր մա-

⁴ Kaya R. and Çakmur B., Politics and the Mass Media in Turkey, *Turkish Studies*, 2011, v. 11, no. 4, p. 524.

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Օրենքի ռուսերեն թարգմանության համար տես Гусейнов А., *Средства массовой информации в общественно-политической жизни Турции*, Москва, 1981, стр. 160-168.

մուլի նկատմամբ գոյություն ունեցող մի շարք սահմանափակումներ, արգելվեցին մամուլի ներկայացուցիչների նկատմամբ վարչական բնույթի հետապնդումները: Մինչև 1954 թ. ընտրությունները մամուլի ազատության ոլորտում նկատվեցին մի շարք դրական փոփոխություններ, սակայն խորհրդարանական ընտրություններին նախորդող և հաջորդող մի քանի ամիսների ընթացքում կառավարությանը քննադատող մոտ 50 լրագրողի նկատմամբ իրականացվեցին դատական հետապնդումներ, իսկ առաջատար պարբերականներից մի քանիսի (Dünya, Milliyet, Halkçı, Hergün, Hürriyet) լրագրողներ դատապարտվեցին 1-3 ամսվա ազատազրկման, շատերի նկատմամբ էլ սահմանվեցին վարչական տուգանքներ: Հաջորդ չորս տարիների ընթացքում լրագրողների նկատմամբ հետապնդումները էլ ավելի սաստկացան: Մեջբերելով «Ulus» պարբերականի տվյալները՝ խորհրդային թուրքագետ Հուսեյնովը նշում է, որ 1950-1958 թթ. ընթացքում Թուրքիայի դատարանների կողմից հետապնդման են ենթարկվել 2324 լրագրող, որոնցից 811-ը դատապարտվել են տարբեր ժամկետներով ազատազրկման կամ ստացել վարչական տույժեր⁷: 1954 և 1956 թթ. խորհրդարանն ընդունեց մի քանի օրենքներ, փոփոխություններ կատարվեցին նաև գործող Մամուլի մասին օրենքում, որոնք զգալի հարված հասցրին մամուլի ազատությանը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ ԴԿ-ն սկսել էր զարգացնել հովանավորչական հարաբերություններ մամուլի որոշ սեփականատերերի և առանձին լրագրողների հետ, ինչն արդեն վկայում է մամուլի քաղաքականացման մասին:

1960 թվականի մայիսին Թուրքիայում տեղի ունեցած զինվորական հեղաշրջումից հետո՝ 1961 թ., ընդունվեց նոր սահմանադրություն և մամուլի գործունեությունը կարգավորող նոր օրենք, որոնք ոչ միայն ընդլայնեցին մամուլի ազատությունը, այլև երաշխիքներ ապահովեցին լրագրողների մասնագի-

⁷ Նույն տեղում, էջ 8-9:

տական ազատ գործունեության համար: Նոր սահմանադրության միանգամից վեց հոդվածներ (հոդվ. 22-27) կարգավորում էին տպագիր մամուլի գործունեության, իսկ 121-րդ հոդվածը ռադիոյի, հեռուստատեսության և լրատվական գործակալությունների գործունեության ոլորտները⁸: Հիշյալ դրական օրենսդրական փոփոխություններով հանդերձ 1961-1962 թթ. ընթացքում լրագրողների դեմ հարուցվեցին 402 դատական հայցեր⁹:

1960-ական թթ. Թուրքիան ապրեց տնտեսական վերելք, որն իր դրական ազդեցությունն ունեցավ մամուլի վրա՝ շրջանառության մեջ դնելով նորագույն տպագրական տեխնոլոգիաներ: Զգալիորեն աճեց տպագրվող պարբերականների (օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր, ամսաթերթեր) թիվը: Մեկ այլ խորհրդային թուրքագետ Իբրահիմովի բերած տվյալների համաձայն՝ 1949 թ. Թուրքիայում լույս էր տեսնում 109, 1955 թ.՝ 278, 1958 թ.՝ 411, իսկ 1963 թ.՝ 420 օրաթերթ, իսկ ընդհանուր առմամբ 1963 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ Թուրքիայում լույս էին տեսնում 1722 անուն տպագիր պարբերական (420 օրաթերթ, 277 շաբաթաթերթ, 397 ամսաթերթ)¹⁰: Հարկ է նաև ընդգծել, որ 1960-70-ական թթ. թուրքական մամուլը բավական քաղաքականացված էր, որի պատճառով ծայրահեղական գաղափարները լայն տարածում գտան երկրում, ինչն էլ հանգեցրեց գաղափարական աննախադեպ բևեռացման: Հուսելնովի նշած տվյալները ապացուցում են այդ պնդումը, քանի որ, համաձայն նրա հաշվարկների 1970-ականների վերջերին Թուրքիայում լույս էր տեսնում մոտ 2800 անուն պարբերական¹¹: Առավել մեծ լսարան ունեին Cumhuriyet, Hürriyet, Tercuman, Milliyet, Günaydın, Milliyet, Son Havadis, Politika, Kelebek օրա-

⁸ Նույն տեղում, էջ 12:

⁹ Ибрагимов А., նշվ. աշխ., էջ 25:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Гусейнов А., նշվ. աշխ., էջ 33:

թերթերը, որոնց օրական տպաքանակը 100.000-ից ավել էր¹²: 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման կազմակերպիչներն առանձնահատուկ կերպով շեշտեցին ազատ մամուլի գործունեության հասարակության և հատկապես երիտասարդության վրա ունեցած բացասական հետևանքների մասին:

1980 թ. վերջին և 1990 թ. սկզբին, երբ զգալիորեն բարելավվեցին հաղորդակցական ենթակառուցվածքները, ՋԼՄ-ների գործունեության համար Թուրքիայում ստեղծվեցին նոր պայմաններ¹³: 1990-ական թթ. ընդամենը 9 տարվա ընթացքում երկիրը հաջորդաբար կառավարում էին 6 կոալիցիոն ուժեր և 5 տարբեր վարչապետներ: Գերիշխող քաղաքական ուժի բացակայությունը բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց մասնավոր մամուլի սեփականատիրության համար, քանի որ այդ ժամանակաշրջանում մեկի մյուսի հետևից առաջանում էին մամուլի մասնավոր ընկերություններ և գործակալություններ: Առանձնակի կերպով նշանավորվում է «Դոդան Գրուպ» ընկերությունը, որը տնօրինում է այնպիսի թերթերի, ինչպիսիք են Hürriyet, Milliyet, Radikal, Posta: Հետաքրքրական է, որ ընկերության հիմնադիր Այդըն Դոդանը բազմիցս նշել է, որ ինքն աշխատում է գերծ մնալ որևէ քաղաքական ուժին սատարելուց, մինչդեռ նրա մրցակիցները մեղադրում էին կառավարությանը աջակցելու մեջ: Միևնույն ժամանակ, 1980-90-ական թթ. ՋԼՄ-ների նկատմամբ հետապնդումները դարձան առավել համակարգային: Քրդական բանվորական կուսակցության (ԲԲԿ) դեմ կենտրոնական իշխանությունների ծավալած գործողությունները զուգահեռվեցին քրդական կողմնորոշման մամուլի, լրագրողների նկատմամբ բռնությունների ու ահաբեկումների կիրառման դրսևորումների աճով: Միևնույն ժամանակ, մի շարք միջազգային և ազգային իրավապաշտպան կազմակերպություններ սկսեցին առավել համակարգված կերպով հետևել ու ար-

¹² Նույն տեղում, էջ 38:

¹³ Kaya R. and Çakmur B., նշվ. աշխ., էջ 525:

ձանագրել մամուլի և խոսքի ազատությունների նկատմամբ կատարվող ոտնձգությունները, լրագրողների սպանությունները և այլն:

Իսլամական կողմնորոշման հեռուստաալիքները, որոնք այլընտրանք են գործող հեռարձակող ընկերությունների, շուրջ 20 տարի շարունակ ազատ կերպով կարողանում են եթերը ուղղել պահպանողական գաղափարախոսությամբ ոչ միան թուրքիայում, այլն երկրի սահմաններից դուրս: 1990-ական թվականների մամուլի հրապարակայնացման գործում զգալի գործունեություն ծավալեց Ֆեթուլահ Գյուլենը: Աստվածաբան Գյուլենը, լինելով նաև բիզնես կորպորացիաներում շահեր հետապնդող գործիչ, հետզհետե ընդլայնեց իր ներկայացվածությունը լրատվության ոլորտում և դարձավ ազդեցիկ գործիչներից մեկը: Ավելին, երբ 1999 թվականին նա հեռացավ Թուրքիայից, կամ ինքնաքստրվեց դեպի ԱՄՆ, նրան պատկանող ՋԼՄ-ները ոչ միայն շարունակեցին գործունեությունը, այլև էապես ընդարձակվեցին՝ ընդհուպ մինչև 2013 թ. վայելելով իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության (ԱԶԿ) աջակցությունը: 2002 թ. նոյեմբերից Թուրքիայում իշխող ԱԶԿ-ի կառավարման տարիների սկզբնական ժամանակահատվածում լրատվամիջոցների անկաշկանդ գործունեության համար և խոսքի ու մամուլի ազատություն առումներով ստեղծվեցին բավական նպաստավոր պայմաններ, իսկ 2010 թվականից հետո իրավիճակը կտրուկ կերպով փոխվեց: Ստորև մանրամասն կներկայացվեն այս գործընթացների հիմնական դրսևորումները և հետևանքները:

Լրագրողական գործունեության նկատմամբ սահմանափակումները և առանձնահատկությունները

Եվրախորհրդի անդամ, կամ ԵՄ-ի անդամակցության թեկնածու մյուս երկրներից Թուրքիան տարբերվում է նաև լրա-

գրողների նկատմամբ կատարված սպանությունների, բռնությունների, սահմանափակումների և ազատազրկումների առումներով: Հայտնի է, որ տարիներ շարունակ Թուրքիան գլխավորում է այն երկրների ցուցակը, որոնցում գտնվում են ամենաշատ ազատազրկված լրագրողները: Ինչպես 2000-ական թթ., այնպես էլ նախորդ գրեթե բոլոր տասնամյակներում, ահաբեկչական գործողությունների հետևանքով սպանվել են բազմաթիվ հանրահայտ լրագրողներ, որոնցից, անշուշտ, ամենաաղմկահարույցներից մեկը Հրանտ Դինքի սպանությունն էր 2007 թ. հունվարի 19-ին, որը 1992 թվականից ի վեր 19-րդ լրագրողի սպանությունն էր: Ավելին, «Թուրքական լրագրողների ընկերակցության» կողմից հրապարակված զեկույցում նշվում էր 65 լրագրողի անուն, որոնք սպանվել են 1909-2015 թթ. ընթացքում¹⁴: Այդ ցուցակում Դինքից բացի ներգրավված են նաև Հայոց ցեղասպանության ժամանակ սպանված հայազգի լրագրողների, հրատարակիչների, գրողների, պարբերականների հետ առնչվող երեք տասնյակից ավելի անուններ (Ֆևրաթ Ֆերիդ, Հովհաննես Քազանյան, Գրիգոր Թորոսյան, Սմբատ Բյուրատ, Գեղամ Բարսեղյան, Շավարշ Կրիսյան, Լևոն Լորեն, Ռուբեն Սևակ, Գրիգոր Զոհրաբ և այլք), որոնց մեծ մասին գլխատել են 1915 թ. ապրիլ-օգոստոս ամիսներն ընկած ժամանակահատվածում: 1920-1970-ական թթ. ընթացքում լրագրողների նկատմամբ բռնությունները չեն ունեցել տարերային բնույթ, սակայն 1970-90-ական թթ. նրանց համար համարվում է ամենաարյունալի ժամանակահատվածը: Այդ ընթացքում տեղի ունեցած բախումների, ահաբեկչական գործողությունների, փողոցային մարտերի ժամանակ կամ մասնագիտական պարտականությունները կատարելիս սպանվեցին մեծ թվով լրագրողներ, որոնց մեջ զգալի թիվ էին կազմում ազգությամբ քրդերը: Աջ և ձախ ծայրահեղական խմբավորումների կողմից իրականացված ահաբեկչական գործողություն-

¹⁴ Öldürülen Gazeteciler, <http://www.tgc.org.tr/oldurulengazeteciler.asp>

ների հետևանքում զոհվեցին մի շարք հայտնի լրագրողներ, որոնք ազդեցիկ դեր էին կատարում հանրային կարծիքի ձևավորման գործում (Ադեմ Յավուզ, Հյուսեին Շեն, Ալի Օզգյուր, Ումիթ Քաֆթանչիողլու և այլն): Սպանված լրագրողների շարքում հարկ է առանձնացնել մի քանիսի անունները. օրինակ, Milliyet-ի գլխավոր խմբագիր Աբդի Իփեթչիի նկատմամբ 1979 թ. տեղի ունեցած ահաբեկչությունն իրականացրել էր Օրալ Չելիքը և առավել հայտնի Մեհմեթ Ալի Ադջան, որոնք հանդիսանում էին ծայրահեղ աջակողմյան «Գորշ գայլեր» խմբավորման անդամներ: Վերջինս հետագայում պետք է փախչեր բանտից և երկու տարի անց մահափորձ իրականացնել Հռոմի պապ Հովհաննես Պողոս Երկրորդի նկատմամբ: 1980-90-ական թթ. սպանված լրագրողների մեծ մասը զոհվեցին՝ կա'մ ծայրահեղական իսլամական կազմակերպությունների կողմից իրականացված գործողությունների, կա'մ քրդական հակամարտության ընթացքում, կա'մ էլ չբացահայտված հանգամանքներում: Հիշատակության են արժանի հատկապես «Ջումհուրիյեթ» օրաթերթի հայտնի լրագրողներ Ուղուր Մուսջուի և Ահմեթ Թաներ Քըշլալի սպանությունները համապատասխանաբար 1993 և 1999 թվականներին, ինչպես նաև քրդական «Օզգյուր Գյունդեմ» օրաթերթի 8 լրագրողների սպանությունները 1992-1993 թթ.: Յուրաքանչյուր սպանությունից հետո Թուրքիայում հասարակական մեծ ալիք էր բարձրանում, տեղի էին ունենում զանգվածային բողոքի ցույցեր: Անշուշտ, Հրանտ Դինքի հուղարկավորության ժամանակ տեղի ունեցած բողոքի ընդվզումն աննախադեպ էր: Մասնագիտական պարտականությունների իրականացման պատճառով Թուրքիայում սպանված վերջին լրագրողը Ստամբուլից 100 կմ հեռու գտնվող Բանդըրմա քաղաքում լույս տեսնող «Güney Marmara'da Yaşam» պարբերականի սեփականատեր և խմբագիր 53-ամյա Ջիհան Հայըրսելվեներն էր, որը սպանվեց 2009 թ. դեկտեմբերի 21-ին¹⁵: Թեև

¹⁵ Editor killed by unknown gunmen in Turkey, <https://cpi.org/2009/12/editor->

2015 թ. փետրվարի 17-ին Ստամբուլում սպանվեց ևս մեկ լրագրող՝ 46-ամյա Նուհ Քոչքյուն, սակայն այդ դեպքը կապ չուներ մասնագիտական գործունեության հետ¹⁶:

Թուրքիայի օրենսդրությունը թույլ է տալիս պետության շահերին ու անվտանգությանը սպառնալիք ներկայացնող տեղեկությունների նկատմամբ գրաքննություն իրականացնել: Օրինակ՝ 1980-90-ական թթ. քրդական հարցի քննարկումը թուրքական մամուլում խստագույն գրաքննության էր ենթարկվում: Վերջին տասնամյակում հատկապես արդիական է դարձել համացանցի և նոր մեդիաների գրաքննությունը: 2011 թ. դատարանի վճռով փակվեցին շուրջ 15 տեղեկատվական կայքեր, որոնք ունեին քրդամետ կողմնորոշում¹⁷:

2014 թ. «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպությունը հրապարակեց մամուլի ազատության համաշխարհային հերթական հարացույցը, որտեղ 180 երկրների շարքում Թուրքիան զբաղեցնում էր 154-րդ հորիզոնականը¹⁸: 2002 թվականից ի վեր այս կազմակերպության կողմից հրապարակվում են մշտազննման արդյունքները և Թուրքիայի պարագայում ուսումնասիրությունը բավական հետաքրքիր վայրիվերումներ է պարունակում: Այդուսակ 1-ը ներկայացնում է 12 տարվա ընթացքում Թուրքիայում մամուլի ազատության հարացույցի դինամիկան:

[killed-by-unknown-gunmen-in-turkey.php](http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=slain-journalist-buried-in-istanbul-2009-12-20); Slain journalist buried in Istanbul, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=slain-journalist-buried-in-istanbul-2009-12-20>

¹⁶ Gazeteci Nuh Köklü öldürüldü, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/28230872.asp>: Սպանությունը տեղի էր ունեցել փողոցում տեղի ունեցած բանավեճի ընթացքում, երբ ընկերների հետ ձևագնդի խաղալիս, պատահմամբ հարվածել էին նպարավաճառի խանութի սպակուն, որին հետևել էր բանավեճ և դանակահարություն:

¹⁷ Turkey: Freedom on the Net 2012 - <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2012/turkey#.VOV7wSuUdZQ>

¹⁸ Details about Turkey. <http://index.rsf.org/#!/index-details/TUR>.

Աղյուսակ 1

Թվական	Թուրքիայի գրադեցրած հորիզոնականը	Դիտարկված երկրների ընդհանուր թիվը
2002	99	134
2003	115	158
2004	113	158
2005	98	161
2006	98	161
2007	101	164
2008	102	168
2009	122	170
2010	138	173
2011-2012	154	178
2013	154	178
2014	154	180

Աղյուսակ 1-ում տեղ գտած թվերի համադրումը մի շարք ուշագրավ միտումներ է պարունակում: Նախ և առաջ հարկ է շեշտել, որ Թուրքիայում 2002 թվականից իշխող ԱԶԿ-ի ղեկավարությունը իր կառավարման առաջին հատվածում (2002-2007 թթ.) նախընտրում էր շեշտել, որ խոսքի ազատության առումով ԱԶԿ-ն տխուր ժառանգություն էր ստացել: Նրա ղեկավարները պնդում էին, որ խոսքի ազատության և մամուլի ազատ գործունեության նախկինում տեղ գտած սահմանափակումները, լրագրողների նկատմամբ իրականացված բռնությունները, ազատագրկման փաստերը, սպանություններն անցյալում են: Իրականում, առավելագույն դրական արդյունքը, որը գրանցվեց ԱԶԿ-ի կառավարման տարիներին, 2005-2006 թվականներն էին, երբ 2002 թվականի ցուցանիշը հաջողվեց գերազանցել ընդամենը մեկ հորիզոնականով: Եվրամիության հանդեպ ստանձնած պարտավորությունների և լայնածավալ բարեփոխումների ընթացքը չէր կարող շրջանցել

նան մամուլի ազատության հարցը, ուստի, մինչև 2006 թվականը նկատված դրական միտումը հարկ է կապել բացառապես այդ հարակից գործընթացների թողած ազդեցության հետ: 2007 թվականից շարունակվող անկումը իր նվազագույն շեմին հասավ 2012 թվականին և պահպանվեց հաջորդ երկու տարիների ընթացքում: Վերջին անգամ լրագրողների նկատմամբ նման մեծածավալ հետապնդումներ, ճնշումներ և սահմանափակումներ իրականացվել են 1980 թվականի սեպտեմբերի 12-ի ռազմական հեղաշրջումից հետո: Ավելին, «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության կողմից հրապարակված 2013 թվականի զեկույցում ուղղակի նշվում էր, որ լրագրողների համար Թուրքիան վերածվել է ամենամեծ քանտի:

2002-2015 թվականների ընթացքում Freedom House-ի կողմից Թուրքիայի վերաբերյալ պատրաստած ամենամյա զեկույցներում մամուլի ազատության դինամիկայի ուսումնասիրությունը ևս պարունակում է ուշագրավ միտումներ: Աղյուսակ 2-ում ներկայացված է 13 տարիների դինամիկան: Ներքոբերյալ տարեթվերին ներկայացված են նախորդ տարվան վերաբերող համաթվերը և ազատության աստիճանը:

Աղյուսակ 2

Տարե- թիվ	Մամուլի ազատու- թյան ա- տիճանը	Մամուլի ազատության համաթիվը 0 – ամենալավը, 100 – ամենավատը	Իրավական մթնոլորտ 0 – ամենա- լավը, 30 – ամենա- վատը	Քաղաքական մթնոլորտ 0 – ամենալավը, 40 – ամենավատը	Տնտեսական մթնոլորտ 0 – ամենալավը, 30 – ամենավատը
2002	Մասամբ ազատ	58	26	23	9
2003	Մասամբ ազատ	55	23	23	9
2004	Մասամբ ազատ	52	18	23	11
2005	Մասամբ ազատ	48	16	21	11
2006	Մասամբ ազատ	48	17	20	11
2007	Մասամբ ազատ	49	19	19	11
2008	Մասամբ ազատ	51	20	20	11
2009	Մասամբ ազատ	50	21	18	11
2010	Մասամբ ազատ	51	22	18	11
2011	Մասամբ ազատ	54	22	21	11
2012	Մասամբ ազատ	55	22	22	11
2013	Մասամբ ազատ	56	21	24	11
2014	Ոչ ազատ	62	23	26	13
2015	Ոչ ազատ	65	24	27	14

Ինչպես «Լրագրողներ առանց սահմանների» հարացույցում, այնպես էլ Freedom House-ի պարագայում նկատելի էլ, որ 2005-2006 թթ. ամենաբարենպաստ պայմաններն էին ստեղծվել մա-
մուլի ազատ գործունեության համար, թեև այն շարունակվում

էր բնութագրվել որպէս «մասամբ ազատ»: Իրավիճակը շարունակեց դանդաղ վատթարանալ 2007 թ.-ից, իսկ 2014 թ. առաջին անգամ Թուրքիան դարձավ մամուլի ազատության առումով «ոչ ազատ» երկիր և այդ ցուցանիշը կրկնեց նաև հաջորդ տարվա ընթացքում՝ բոլոր առումներով արձանագրելով տեսանելի հետընթաց: Ակնհայտ հետընթաց է գրանցվել նաև մամուլի գործունեությանը նպաստող քաղաքական, իրավական և տնտեսական ցուցիչների պարագաներում:

Թուրքիայում մամուլի ազատության և լրագրողների մասնագիտական պարտականությունների վերաբերյալ վերջին տարիներին շրջանառվող ամենատարածված թեմաներից մեկն այն էր, որ Թուրքիայում ավելի շատ լրագրող կա ազատագրված, քան աշխարհի ցանկացած այլ երկրում: «Լրագրողների պաշտպանության խորհրդի» կողմից 1994 թ. ի վեր պատրաստվող ամենամյա զեկույցների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Թուրքիան նախկինում ևս ազատագրված լրագրողների առումով պարբերաբար ստանձնել է «առաջինը լինելու դափնին»: 1992-1998 թթ. և 2012-2013 թթ. ազատագրված լրագրողների թվով Թուրքիան առաջին հորիզոնականում էր¹⁹: Իրականում, այդ զեկույցումներին նախորդող ժամանակաշրջանում ևս արձանագրվել են լրագրողների ազատագրկման դեպքեր: 1980-90-ական թվականներին Քրդստանի աշխատավորական կուսակցության (PKK) դեմ մղվող պայքարում Թուրքիայի կենտրոնական իշխանություններն անխնա ազատագրկում էին այն լրագրողներին, որոնք մեղադրվում էին քրեական օրենսգիրքը (հատկապես 125, 216, 288, 299, 301 և 314-րդ հոդվածները²⁰) և ահաբեկչության դեմ պայքարի օրենքը խախտե-

¹⁹ Beiser E., *Second worst year on record for jailed journalists*, <https://cpj.org/reports/2013/12/second-worst-year-on-record-for-jailed-journalists.php>; Nina Ognianova, *Turkey-world's top press jailer once more*, <https://cpj.org/blog/2013/12/turkey--worlds-top-press-jailer-once-more.php>

²⁰ Թուրքիայի միասնականության և թուրք ազգի ինքնության խաթարմանն ուղղված հոդվածներ:

լու համար: 1990-ական թվականներին հաճախ հանդիպող այլ մեղադրանքներից էին քաղաքական իսլամի քննարկումը, քրդական հարցի արծարծումը, ՋՈՒ-ի և դատական համակարգի դեմ նյութերի հրապարակումը: Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են Թուրքիայում բանտարկված լրագրողների թիվը 1992 թվականից սկսած:

Աղյուսակ 3

Տարեթիվ	Ազատազրկված լրագրողների թվաքանակը
1994	32
1995	33
1996	31
1997	29
1998	27
1999	18
2000	14
2001	13
2002	13
2003	5
2004	5
2005	4
2006	1
2007	1
2008	1
2009	1
2010	4
2011	8
2012	49
2013	40
2014	7 ²¹

²¹ Թուրքական Bianet-ի տվյալների համաձայն՝ 2014 թ. դեկտեմբերին ազատազրկված լրագրողների թիվը 22 էր, իսկ հրատակիչներինը՝ 10:

Ինչպես ցույց տրվեց աղյուսակ 1-ում և 2-ում 2002 թվականից հետո միառժամանակ լրագրողների դեմ բռնություններն ու սահմանափակումները, այդ թվում նաև ազատագրկումները, էապես կրճատվեցին, որի բացատրությունը հարկ է կապել ԵՄ-ի հետ սկսված բանակցություններով և իշխող կուսակցության ստանձնած պարտավորություններով: Այնուամենայնիվ, 2004-2008 թվականների ընթացքում մի շարք ազդեցիկ լրագրողների դեմ (Հրանտ Դինք, Մուրադ Բելգե, Էրոլ Քաթըր-ջրողլու, Իսմեթ Բերքան, Հասան Ջեմալ) գործեր հարուցվեցին քրեական օրենսգրքի 288 և 301 հոդվածները խախտելու մեղադրանքով և անգամ նրանցից մի քանիսի դեմ կիրառվեցին պայմանական ազատագրկումներ: Հրանտ Դինքի սպանությունը էապես թուլացրեց լրագրողների դեմ 301-րդ հոդվածի հետագա կիրառումը, իսկ 2008 թ. ապրիլին կատարված փոփոխությունից հետո, այդ հոդվածի հատկանիշներով քրեական գործ հարուցելն դարձավ առավել դժվար:

Հարկ է նշել, որ 2004-2008 թթ. ընթացքում լրագրողների դեմ պայքարը հիմնականում ղեկավարվում էր զինվորականների և դատախարակական համակարգի, ազգայնականների, քեմալական-աշխարհիկ կարգերի մոլի ջատագովների կողմից: Նրանք պահանջում էին, որպեսզի դատախարակական համակարգը խստորեն պատժի նրանց, ովքեր կանարգեն կամ կքննադատեն Աթաթյուրքի ժառանգությունը, Թուրքիայի պատմությունը, հանրապետությունը և պետական հաստատությունները, դատական համակարգը, բանակը, ՋՈՒ-ը և թուրքականությունը: Իշխող կուսակցությունը այդ ընթացքում չունեւ բավարար լծակներ քեմական-ազգայնական սկզբունքներով ուղղորդվող դատախարակական համակարգի դեմ պայքարելու համար, ավելին, 2008 թվականին հարցականի տակ էր անգամ ԱԶԿ-ի գոյությունն՝ հակաաշխարհիկ գործունեություն ծավալելու մեղադրանքով և Թուրքիայի Սահմանադրական դատարանում ԱԶԿ-ն փակելու համար միայն մեկ ձայն չբավարեց: 2008-2010

թվականների ընթացքում ԱԶԿ-ն կարողացավ փոխել իրադարձությունների իր համար ոչ նպաստավոր ընթացքը: ԱԶԿ-ի նպատակն էր դատաիրավական համակարգի և զինվորականների լծակները հնարավորինս, իսկ որոշ դեպքերում, առավելագույն կերպով նվազեցնել: 2010 թվականի սեպտեմբերի սահմանադրական փոփոխություններից և 2011 թվականի հունիսի խորհրդարանական ընտրություններից հետո Էրդոդանը Էապես փոխեց վերաբերմունքը իր և կառավարության հասցեին ուղղված քննադատության նկատմամբ: Նրա կառավարման մեթոդներում նկատված ավտորիտար դրսևորումների հիմնական սլաքն ուղղվեց լրագրողների և խոսքի ազատության դեմ: Այս գործոններով էր պայմանավորված 2012-13 թթ. ընթացքում ազատագրված լրագրողների քանակի բազմակի աճը նախորդ տարիների համեմատ:

ԶԼՄ-ների նկատմամբ կառավարության վերահսկողության դրսևորումները

Տասնամյակներ շարունակ Թուրքիայի իշխանությունները աչալրջորեն վերահսկել են լրատվամիջոցների գործունեությունը և խոչընդոտել դրանց զարգացմանը: Վերահսկողությունն ունեցել է ամենատարբեր դրսևորումներ՝ միջամտություն ՉԼՄ-ի կառավարման գործերին, գրաքննություն, ինքնագրաքննություն, ահաբեկումներ, հարկային մարմինների հետ դատական գործընթացներ, զրպարտության համար դատական գործընթացներ և այլն: Ներքոբերյալ օրինակներն ընդամենը մի քանի առավել հայտնիներն են, որոնք մեծ աղմուկ բարձրացրին թե՛ Թուրքիայում, թե՛ նրա սահմաններից դուրս:

1997 թ. փետրվարի 27-ին Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում զինվորականների կողմից վարչապետ Էրբաքանին ներկայացվեց 18 կետից բաղկացած վերջնագիր, որից ամիսներ անց, անկարող լինելով դիմադրել աճող

Ճնշմանը, նա հրաժարական տվեց: Այս իրադարձությունը, որն առավել հայտնի է «պոստ-մոդեռն» կամ «թավշյա» հեղաշրջում անվամբ, զինվորականների կողմից հանրապետական Թուրքիայի քաղաքական կյանք ներխուժման չորրորդ փաստն էր 1960 թվականից ի վեր: Այդ իրադարձության նախապատրաստման, մատուցման և ուղղորդման գործում անգնահատելի ծառայություն մատուցեցին թուրքական հիմնական ՁԼՄ-ները: Ուղղորդվելով բարձրաստիճան զինվորականների և քեմալականների կողմից՝ թուրքական ՁԼՄ-ները ամիսներ շարունակ ձևավորել էին վախի և սպառնալիքի մթնոլորտ, որի նպատակն էր ցույց տալ, որ վարչապետ էրբաքանը նպատակ ունի երկիրը դարձնել երկրորդ Իրան, արմատախիլ անել աշխարհիկ պետական համակարգը և ձևավորել նոր հակաքեմալական պետություն: Տարիներ անց պարզ դարձավ, որ լրատվամիջոցների թողարկած գլխագրերը, պատմությունների բովանդակությունը և փաստերը ձևավորվել ու մատուցվել էին Թուրքիայի Զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի կողմից, իսկ լրատվամիջոցների գլխավոր խմբագիրների գործն այդ ամենին ճշտությամբ հետևելն էր ու հասարակության մոտ կարծիք ձևավորելը:

Գալով իշխանության՝ ԱԶԿ-ն ևս շարունակեց ՁԼՄ-ների վրա հսկողություն իրականացնել, որն առավել ակնհայտ դարձավ կառավարման երկրորդ շրջանի երկրորդ կեսից՝ 2009 թ.-ից սկսած: Շուրջ 5 տարի շարունակվող էրգենեքոնի դատարավության ընթացքում ևս տեղ գտան լրագրողների ձերբակալության դեպքեր, որոնք մեղադրվում էին գաղտնի կազմակերպությունների հետ համագործակցության, հակապետական և հակաիշխանական գործունեության ծավալելու համար: Մի շարք դեպքերում թեև բավարար հանցակազմ չկար, սակայն դատարանները լրագրողներին դատապարտեցին տարբեր ժամկետներով ազատազրկման:

2011 թ. դեկտեմբերի 28-ին թուրքական օդուժը սխալմամբ ուժեղացրեց Թուրքիայի հարավարևելյան քրդաբնակ Ուլուդերե

շրջանի 34 բնակչի, որոնք հիմնականում երիտասարդներ էին և չէին բոլորել 17 տարին: Սպանվածները զբաղվում էին մաքսանենգությամբ և վերադառնում էին Իրաքից: Շուրջ օր ու կես լրատվամիջոցները լռում էին այդ իրադարձության վերաբերյալ և միայն սոցցանցերում բարձրացված աղմուկից հետո հնարավոր եղավ վեր հանել տեղի ունեցածի բոլոր մանրամասները²²: Այն լրագրողները, որոնք ավելի քննադատական լույսի ներքո ներկայացրին տեղի ունեցածը հետագայում հեռացվեցին լրագրողական աշխատանքից, այնպես, ինչպես դա տեղի ունեցավ Haberturk-ի սյունակագիր Էջօ Թեմելքուրանի պարագայում (նա հայտնի է նաև հայ-թուրքական հարաբերություններին նվիրված “Deep mountain: Across the Turkish-Armenian Divide” գիրքը²³):

Կառավարության կողմից զանգվածային լրատվության նկատմամբ իրականացվող ամենացցուն օրինակներից էր նաև 2013 թ. ամռանը Գեզի այգում տեղի ունեցած իրադարձությունների լուսաբանման ընթացքը: Թաքսիմի հրապարակում և Գեզի այգում ցուցարարների բողոքի և քաղաքացիների դեմ իրականացվող բռնությունների թեժ պահին՝ բարձր հեղինակություն ունեցող հեռուստաընկերություններից մեկը՝ CNN Türk-ը, ցուցադրում էր պինգվիների մասին վավերագրական կինոնկար: Ինքնագրաքննության այս հանգամանքը բավական մեծ քննադատության արժանացավ հասարակության կողմից և ինչպես և կարելի էր ենթադրել կառավարության կողմից հեռարձակող ՋԼՄ-ների մեծ մասին արգելվել էր ցուցադրել Գեզի այգում տեղի ունեցած դեպքերին առնչվող լուրեր: ԵՄ-ի հանձնակատար Ստեֆան Ֆյուլեն այն անվանեց «թուրքական լրատ-

²² Konuk Yazar, *Uludere katliamı ve medya*, <http://www.derindusunce.org/2012/02/03/uludere-katliami-ve-medya/>, 3 Տօբատ, 2012; Faruk Arhan, *Medya, MIT mensubu ve Uludere*, <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/135110-medya-mit-mensubu-ve-uludere>, 30 Aralık 2011.

²³ Ece Temelkuran, *Deep mountain: Across the Turkish-Armenian Divide*, Verso; 2010

վամիջոցների խլացնող լռություն»²⁴, այլ պաշտոնյաների և ընդդիմության կողմից ևս եղան դատապարտող հայտարարություններ: Հետագա օրերին, երբ Գեզի այգիում տեղի ունեցող իրադարձություններն առավել մանրամասն լուսաբանվեցին, Թուրքիայի ժուռնալիստների միության տվյալների համաձայն, ավելի քան 22 լրագողներ, հեռացվեցին, իսկ ավելի քան 37 լրագրողների ստիպեցին հեռանալ աշխատանքից՝ ցուցարարների բողոքները դրական լույսի ներքո մատուցելու մեղադրանքով (այդ թվում՝ Միլլիյեթի լրագրողներ Հասան Ջեմալը և Ջան Դյունդարը, Սաբահից՝ Յավուզ Բայդարը, Ջյուլֆու Լիվանելին, ինչպես նաև Բեքիր Ջոշքունը՝ Հյուրիյեթից)²⁵:

2014 թ. օգոստոսին, նախագահական ընտրությունների նախընտրական պայքարի ընթացքում հանրահայտ Economist-ի թղթակից և Taraf-ի սյունակագիր Ամբերին Ջամանին Էրդոհանն անվանեց «անամոթ մարտիկ» և կոչ արեց «իր տեղը իմանալ»: Սեպտեմբերին New York Times-ի լրագրող Ջեյլան Յեյինսուլի նկատմամբ ևս իշխանամետ մամուլը վիրավորանքներ հնչեցրեց այն բանից հետո, երբ նա արձանագրել էր Թուրքիայի տարածքում «խլամական պետության» համար զինյալների հավաքագրման փաստը²⁶: 2014 թ. ընթացքում հիմնականում երկրի նախագահի՝ Էրդոհանի դեմ զրպարտանքի մեղադրանքով (քր. օր. հոդված 299) հետապնդումներ իրականացվեցին

²⁴ Տե՛ս Շտեֆան Ֆյուլեի ելույթը Եվրահանձնաժողովի «Speak-Up!2: Loud wake-up call for improving media freedom in Western Balkans and Turkey» խորագիրը կրող խորհրդաժողովի ընթացքում. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-558_en.htm

²⁵ At least 22 journalists fired in connection with Gezi protests, http://www.todayszaman.com/latest-news_at-least-22-journalists-fired-in-connection-with-gezi-protests_321554.html “Wave of dismissals after Gezi Park Protests”, We Fight Censorship, <http://www.wefightcensorship.org/ru/node/160html.html>; Journalist Yavuz Baydar fired from Sabah daily, http://www.todayszaman.com/latest-news_journalist-yavuz-baydar-fired-from-sabah-daily_321690.html.

²⁶ <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/turkey#.Ve0kBzYVgdV>

մոտ 10 լրագրողների նկատմամբ, որոնց թվում էին նաև՝ Cumhuriyet-ի սյունակագիր Ջան Դյունդարը և Taraf-ի սյունակագիր Մեհմեթ Բարանսուն²⁷: Bianet-ի տվյալների համաձայն, միայն 2014 թ. 399 լրագրող, սյունակագիր և ՋԼՄ-ների աշխատակիցներ ստիպված են եղել հեռանալ կամ հեռացվել են աշխատանքից՝ մեծ մասամբ գործադիր իշխանության ճնշումների կամ սեփականատերերի պահանջով²⁸:

Լրատվամիջոցների գոյության ու գործունեության և պետության հետ նրանց ունեցած հարաբերությունների բնույթի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՋԼՄ-ների կառավարման գործող համակարգի պայմաններում անհնար է պատկերացնել անկախ լրատվամիջոցներ: Թուրքական ՋԼՄ-ների ավելի քան 80 տոկոսը պատկանում է բիզնես հոլդինգներին, որոնք կառավարության հետ ունեն ուղղակի կամ ընդհանուր շահեր, հետաքրքրություններ կամ համատեղ բիզնես ծրագրեր: Հետևաբար, կառավարության կողմից ՋԼՄ-ների նկատմամբ առկա վերահսկողության պատճառների հիմքը լրատվամիջոցների տնօրինման և կառավարման համակարգն է, որն էլ իր հերթին սահմանափակում է խմբագիրների, լրագրողների և սյունակագրերի մասնագիտական գործունեության հնարավորությունները:

Այս ամենի հետ մեկտեղ հարկ է փաստել, որ թե՛ 1990-ական թթ, թե՛ 2000-ականներին տեղ գտան նաև օրինակներ, երբ կառավարությունը ունակ չէղավ ամբողջությամբ վերահսկել ՋԼՄ-ների գործունեությունը: Օրինակ, 1996 թ. նոյեմբերի Սուսուրլուքի աղմկահարույց ավտովթարից հետո լրատվամիջոցները կարողացան հանրության ներկայացնել փաստեր ոչ միայն ավտովթարին զոհ գնացած անձերի, այլ նաև հարուց-

²⁷ Turkey: 5-year Decline in Press Freedom, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/turkey#.Ve0kBzYVgdV>

²⁸ Նույն տեղում, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/turkey#.Ve0kBzYVgdV>

ված քրեական գործին առնչվող այլ տվյալներ: Տեղեկատվական արտահոսքն սկիզբ դրեց փոխվարչապետ Թանսու Չիլլերի և իրավապահ մարմինների դեմ բացասական տրամադրություններ վերելքին: Նմանատիպ մեկ այլ դրսևորում էր 1999 թ. օգոստոսին Իզմիրում տեղի ունեցած երկրաշարժի լուսաբանումը ՁԼՄ-ների կողմից: Իշխանություններն անկարող եղան գրաքննել ՁԼՄ-ների թողարկումները, որոնք ցույց էին տալիս երկրաշարժի հետևանքների վերացման գործում կառավարության անարդյունավետ աշխատանքը և դրա պատճառով զոհերի թվաքանակի աճը:

2000-ական թթ. ևս որոշ լրատվամիջոցներ, օրինակ՝ Zaman-ը և Taraf-ը, հրապարակեցին մի շարք աղմկահարույց փաստաթղթեր, փաստեր, որոնք վկայում էին զինվորականների կողմից իշխող կուսակցության՝ ԱԶԿ-ի, դեմ պլանավորվող մի քանի ռազմական հեղաշրջումների և ազգային փոքրամասնությունների դեմ նախատեսվող ահաբեկչական գործողությունների մասին: Ակնհայտ է, որ ՁԼՄ-ները համագործակցել էին համապատասխան կառույցների հետ այդ փաստաթղթերի արտահոսքը կազմակերպելու առումներով, այնուամենայնիվ, այդ հրապարակումները աննախադեպ հարված հասցրին զինվորականների հեղինակությանը:

Համացանցային գրաքննություն

Վերջին տարիներին համացանցը լայնորեն ներթափանցեց Թուրքիա: Եթե 2009 թ. 75 մլն. բնակչությունից ընդամենը 25 մլն. էր օգտվում համացանցից, ապա 2014 թվականի տվյալներով մոտ 77 մլն բնակչություն ունեցող Թուրքիայի 35,4 մլն. (բնակչության մոտ 46 %) ունի ինտերնետ հասանելիություն (18-րդ ցուցանիշն աշխարհում)²⁹: 2014 թ. չորրորդ եռամսյակի տվյալներով Թուրքիայի բնակչության 52 % համարվում են սո-

²⁹ *Internet Users by Country* (2014), <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>

ցիալական ցանցերի օգտատերեր: Facebook-ի օգտատերերի թիվը գերազանցում է բնակչության 26 %-ը, իսկ Twitter-ինը՝ 17 %-ը, այս տվյալների շնորհիվ սոցիալական մեդիայի օգտագործման համաշխարհային հարացույցում Թուրքիան գտնվում է լավագույն հնգյակում³⁰:

Ինտերնետի ակտիվացմանը զուգահեռ վերջին տասնամյակի ընթացքում Թուրքիայում լայն տարածում է ստացել նաև կառավարությանն առնչվող Ինֆորմացիոն և հեռահաղորդակցային տեխնոլոգիաների հանձնաժողովի (ԻՀՏՀ) (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu), նրան կից գործող Հեռահաղորդակցության և կապի նախագահության (ՀԿՆ) (Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı) և դատարանների կողմից կայքերի արգելափակումը: 2015 թ. սեպտեմբերի դրությամբ նման կայքերի թիվը գրեթե 84.000 էր³¹, ուշագրավ է, որ 2009 թվականի դրությամբ արգելափակված կայքերի քանակն ավելացել է մոտ քսան անգամ: Արգելափակված կայքերի մեծ մասը պարունակում էր խաղաղություն, ժամանցային, պոռնոգրաֆիկ և պեդոֆիլ բովանդակություն, սակայն 2011 թվականից ի վեր արգելափակվել են նաև քաղաքական, կրոնական, ազգայնական կողմնորոշման կայքեր: Հեռահաղորդակցության և կապի նախագահության կողմից ինտերնետ մատակարարներին պարբերաբար ուղարկվում են արգելված բանալի բառեր, որոնք որոնելիս, իշխանությունները իրավունք ունեն արգելափակել որոնման արդյունքները: 2007 թ. մայիսի 23-ին հրապարակված թիվ 5651 օրենքը համարվում է այն հիմնական կարգավորող իրավական գործիքը, որն ԻՀՏՀ-ի և մասնավորապես ՀԿՆ-ի կողմից կիրառվում է կայքերի արգելափակման համար³²:

³⁰ *Penetration of leading social networks in Turkey as of 4th quarter 2014*, <http://www.statista.com/statistics/284503/turkey-social-network-penetration/>

³¹ Erişime Engellenen Siteler (TİB Tarafından), [http://engelliweb.com/tib-
tarafindan-erisime-engellenen-siteler/](http://engelliweb.com/tib-tarafindan-erisime-engellenen-siteler/).

³² Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı, [http://www.tib.gov.tr/tr/tr-menu-2-
genel_bilgiler.html](http://www.tib.gov.tr/tr/tr-menu-2-genel_bilgiler.html).

Թուրքիայի Հանրապետության հիմնադիր Աթաթյուրքի, թուրքական բանակի, թուրք ազգի, ազգային ու կրոնական փոքրամասնություններին, ահաբեկչական կազմակերպություններին վերաբերող կայքերը և կայքային բովանդակությունը առանձնահատուկ հսկողության է ենթարկվում, քանի որ դրանք շարունակում են համարվել հակասական թեմաներ: 2008-2015 թվականների ընթացքում մի քանի անգամ արգելափակվել են YouTube, Twitter, Vimeo, MySpace կայքերը: 2011-15 թվականների ընթացքում արձանագրվեցին ինտերնետային գրաքննության մի շարք նոր դեպքեր:

Մական 2014 թվականի փետրվարի 6-ին Թուրքիայի օրենսդիր մարմինը փոփոխությունները կատարեց համացանցային գործունեությունը կարգավորող վերոհիշյալ 5651 օրենքում, նույն օրը նախագահ Գյուլը ստորագրեց օրենսդրական փոփոխությունը, իսկ փետրվարի 19-ին այն հրապարակվեց պաշտոնաթերթում և մտավ կիրառության մեջ³³: Օրենքում կատարված փոփոխությունները նպատակ ունեին էլ ավելի խստացնել կառավարության վերահսկողությունը համացանցի նկատմամբ՝ սահմանափակելով քաղաքացիների տեղեկատվության ազատության և խոսքի ազատության իրավունքը: Նոր օրենսդրության համաձայն, տրանսպորտի և հեռահաղորդակցության նախարարին, ինչպես նաև ԻՀՏՀ-ի ղեկավարին թույլատրվում է առանց դատարանի որոշման արգելափակել ցանկացած կայք՝ ելնելով քաղաքացու անձնական կյանքի գաղտնիությունը պաշտպանելու վարկածից: Նոր օրենքը պարտադրում է նաև ինտերնետ մատակարարներին, որպեսզի նրանք 2 տարի

³³ Kanun No. 6518, T.C. Resmî Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm/20140219.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm>; Constanze Letsch, Turkey pushes through new raft of 'draconian' internet restrictions, <http://www.theguardian.com/world/2014/feb/06/turkey-internet-law-censorship-democracy-threat-opposition>

պահպանեն համացանց օգտագործողների գործունեության վերաբերյալ տեղեկույթը (այդ թվում՝ այցելած կայքերը, ում հետ է կապի մեջ եղել և հաղորդակցվել) և դրանք հասանելի դարձնեն իշխանություններին ըստ անհրաժեշտության: Այս օրենքի ընդունումը ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև մի շարք իրավապաշտպան կազմակերպությունների (Լրագրողների պաշտպանության խորհուրդ, Freedom House, Human Rights Watch, Amnesty International) կողմից արժանացավ բացասական արձագանքի և խիստ քննադատական գնահատականի:

Համացանցում գրաքննության և արտահայտման ազատության դեմ կառավարության այդ քայլը պայմանավորված է 2013 թ. դեկտեմբերի 17-ից սկիզբ առած ներքաղաքական ճգնաժամի հետ: «Մեծ կաշառք» անվանումը ստացած գործողության արդյունքում իշխող կուսակցության հեղինակությանը մեծ հարված հասցվեց, պաշտոնանկ արվեցին 4 նախարարներ, որոնցից երեքի և նրանց որդիների նկատմամբ հարուցվեցին քրեական գործեր փողերի լվացման, կոռուպցիայի մեղադրանքներով, հարցաքննության կանչվեց անգամ Էրդողանի որդին: Այդ իրադարձությունների լուսաբանման գործում թեև զանգվածային լրատվամիջոցները զգուշավոր մոտեցում ցուցաբերեցին՝ նկատի ունենալով 2013 թ. մայիս Գեզի այգում տեղի ունեցած իրադարձությունների լուսաբանման ժամանակ ՁԼՄ-ների նկատմամբ իշխանությունների իրականացրած վերահսկողությունը: Սակայն թե՛ 2013 թ. մայիսին, թե՛ դեկտեմբերին տեղի ունեցած իրադարձությունների լուսաբանման ու հանրայնացման գործում մեծ դերակատարում ստանձնեցին սոցիալական ցանցերը՝ հատկապես Twitter-ը և Facebook-ը, որոնք արագորեն տարածում էին զանազան կադրեր, ձայնագրություններ, փաստաթղթեր և նպաստում տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ հանրային և օտարերկրյա իրազեկության աճին: Այս ամենի նկատմամբ Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը իր դժգոհությունը հայտնել էր դեռ Գեզի այգում տեղի ունեցած

դեպքերի կապակցությամբ, սակայն «Մեծ կաշառքից» հետո նա որոշեց էապես սահմանափակել քաղաքացիների խոսքի և ազատ արտահայտման իրավունքը և անցնել համացանցի ամբողջական վերահսկմանը: Թե՛ նրա, թե՛ ԱԶԿ-ի ղեկավար կազմի կողմից հատկապես Twitter-ի հասցեին հնչեցին ամենատարբեր որակումներ՝ օր. «զզվելի», «անիծված», «սպառնալիք», «աղետ»³⁴:

Տպագիր մամուլ

Կառավարության տվյալների համաձայն՝ Թուրքիայում տպագրվում է մոտ 3000 անուն պարբերական, որոնցից 55-ը համապետական են, 23-ը նահանգային, իսկ՝ մնացածը համայնքային: Օրական վաճառքի ծավալներով առաջին հորիզոնականներում է Zaman-ը, Posta-ն, Hürriyet-ը, Sözcü-ն, Sabah-ը, Milliyet-ը և Habertürk-ը: Ընդ որում, իր տպաքանակով Zaman-ը երկրորդ հորիզոնականը զբաղեցնող Posta-ից ավելին է մոտ 3 անգամ և 2013 թ. դեկտեմբերին անցնում էր 1.200.000-ը, մինչդեռ Posta-ի ցուցանիշը 400.000-ի սահմաններում է: Ավելին, որոշ տպագիր լրատվամիջոցների նկատմամբ հանրային պահանջարկն ավելանում է տարեցտարի, մինչդեռ որոշ լրատվամիջոցներ կորցնում են ընթերցողների քանակը: Այդուհանդերձ, 77 մլն. բնակչություն ունեցող Թուրքիայում օրական վաճառքի ծավալները միայն այս տարի է անցել օրական 5 մլն. սահմանագիծը, ընդ որում՝ այդ հաշվարկի մեջ է մտած նաև կես միլիոնից ավել կազմող սպորտային ուղղվածության պարբերականների տպաքանակը:

Թուրքիայում գործող ԶԼՄ-ներն ունեն մի շարք ընդհանուր առանձնահատկություններ, որոնք դասակարգելով հնարավոր է պատկերացում կազմել դրանց գործունեության ոլորտների, սեփականատերերի, դավանած գաղափախոսությունների և

³⁴ Tiraj Gazetelerin haftalık tiraj bilgileri. <http://www.medyatava.com/tiraj>

քաղաքական ուղղությունների վերաբերյալ: Ստորև ներկայացված են առավել մեծ հեղինակություն վայելող և առավել շատ շրջանառություն ունեցող տպագիր ու հեռարձակվող ՋԼՄ-ները:

Ստամբուլում և Անկարայում են տեղակայված համապետական պարբերականների և հեռարձակող կազմակերպությունների գլխավոր գրասենյակները: Թուրքիայի լրատվադաշտը վերահսկվում է մի քանի բազմաոլորտ ընդգրկում ունեցող հոլդինգային բիզնես խմբերի և ընտանիքների կողմից՝ Doğan Group, Turkuvaz, Ciner Group, Çukurova Group, Doğus Group, Feza Group և այլն: Այս մեդիա հոլդինգներին են պատկանում ամենամեծ հեռուստաալիքները և լրատվական պարբերականները: Ընդ որում, լրատվամիջոցների առուվաճառքը, միջհոլդինգային բանակցությունները թուրքական լրատվադաշտին բնորոշ առաձևահատկություններից է: Տպագիր մամուլի բաշխումը ևս պատկանում է այս հոլդինգներից երկուսին՝ Doğan Group և Turkuvaz Group:

Տպաքանակի վերաբերյալ ներքոբերյալ թվերը վերցված են 2013 թ. դեկտեմբերի 22-ի հրապարակված մոնիտորինգի տվյալներից, երբ Թուրքիայում ծագած հերթական աղմկահարույց գործընթացի ժամանակ հանրությունն առավելագույն հետաքրքրվածություն էր դրսևորում նրա լուսաբանման հարցում: Ներկայացվում են ՋԼՄ-ն ըստ հոլդինգային պատկանելիության, գաղափարական ուղղվածության և տպաքանակի³⁵

³⁵ Տվյալների մասին առավել մանրամասն տես Medyatava <http://www.medyatava.com/anasayfa>:

Սեփականատեր	Լրատվամիջոցի անվանումը	Նշումներ	Տպաքանակ
DOGAN GROUP	Hürriyet	Ազգայնական թեքում/ կան նաև որոշ ազատական սյունակագիրներ	409.000
	Sözcü	Ընդդիմադիր հայացքներ, քեմալիստական	378.000
	Posta	Բուլվարային, ժողովրդական	431.000
	Radikal	Զախ-ազատական	24.000
	Fanatik	սպորտային	190.000
	Hurriyet Daily News	անգլերեն	5500
TURKUVAZ GROUP – պատկանում է ÇALIK HOLDING—ին ն (սերտորեն կապված է Էրդոդանի հետ)	Sabah		320.000
	Takvim	բուլվարային	108.000
	Fotomaç	սպորտային	200.000
	Yeni Asir	նահանգային	40.000
	Yeni Aktuel		8000
	Newsweek Türkiye		5,000
	Ekonomist		9000
Para		9000	
DEMİRÖREN HOLDING	Milliyet	Ազգայնական թեքում/ կան նաև որոշ ազատական սյունակագիրներ	174.000
	Vatan	Սոցիալ-դեմոկրատական, աջ կենտրոն	109.000
FEZA GROUP (պատկանում է գյուլենականներին)	Zaman	Ազատական-իսլամական	1.200.000
	Today's Zaman	Ազատական-իսլամական	5500
	Aksiyon	ամսագիր	38.000

	Sizinti	ամսագիր	850.000 ամսեկան
	Yeni Bahar	կրոնական	
	Yeni Ümit	Էռամայակը մեկ, 42 Երկրում	98.000
	Yağmur	Երկամայակը մեկ	
	Gonca	Երկամայակը մեկ: մանկական և ընտանեկան ծրագիր	
CUKUROVA GROUP	Tercuman	ազգայնական	15.000
	Güneş	բուլվարային	100.000
CINER MEDIA GROUP	Haberturk		230.000
CENGİZ HOLDING	Akşam	իսլամական	104.000
ALBAYRAK HOLDING (իշխանամետ)	Yeni Şafak	իսլամական	115.000
	Vakit	իսլամական, ծայրահեղական, սկանդալային	50.000
MILLI GÖRÜŞ	Milli Gazete	իսլամական	24.000
	Cumhuriyet	Չախակողմյան, քեմալական, ազգայնական	55.000
SOCAR Media	Star	Ադրբեջանական SOCAR-ը ձեռք է բերել բաժնետոմսերի 50 % 2013 թ. մայիսին:	125.000
ILHAS HOLDING	Türkiye		183.000

YENIÇAĞ PUBLISHING	Yeniçağ	Ծահրահեղ ազգայնամոլական	50.000
	Yeni Akit	Պահպանողական, ազգայնամոլական	63.000
	Ortadoğu	Ազգայնամոլական	8000
	Taraf	Անկախ, ազատական	85.000
	Özgür Gündem	Քրդական ազգայնական, սոցիալիստական	15.000
	Azadiya Welat	քրդական	
	Birikim	Չախ-ազատական	
	IHO	ՀՈՒՆԱԿԱՆ	
	Apoyevmatini		
	Agos	ՀԱՅԿԱԿԱՆ	
	Jamanak		
	Nor Marmara		
	Şalom	Հրեական	

Լրատվական գործակալություններ

<u>Սեփականատեր</u>	<u>Գործակալություն անվանումը</u>	<u>Նշումներ</u>
	Anadolu Ajansi	Գործում է 1920 թ.-ից: Ունի 28 մասնաճյուղ Թուրքիայում, 22 արտերկրում, օրական մոտ 800 լուր և 200 ֆոտո:
	ANKA	Գործում է 1970 թ.-ից: Օրական լուրեր և ֆոտոներ, օրական մեկ անգամ տնտեսական ամփոփագրեր և շաբաթական մեկ անգամ անգլերեն:
DOGAN GROUP	DHA	Տրամադրում է լուրեր հիմնականում Dogan Group-ին պատկանող լրատվամիջոցներին:
ILHAS GROUP	IHA	145 գրասենյակ Թուրքիայում:

		Լուրեր է տրամադրում արտերկրյա լրատվական գործակալություններին: Ունի անգլերեն և արաբերեն ծառայություններ:
CINER GROUP	Ajans HaberTürk	
SAMANYOLU GROUP	CİHAN Haber Ajansi (CHA)	Պատկանում է գյուլենականներին: Թուրքիայում ունի լավ կազմակերպված կառույցներ: Գրասենյակներ ունի 31 երկրներում և թղթակիցներ 55 երկրում:
	DIHA	Գործում է 2002 թ.-ից: Մատուցում է ծառայություններ նաև անգլերենով և թուրքերենով
	Firat	քրդական

Ռադիո

Թեպետ Թուրքիայում ռադիոյի հեռարձակումը սկսվել է 1927 թ., սակայն հանրային- քաղաքական բանավեճերում այն նշանակալի դեր չունեցավ ընդհուպ մինչև մինչև 1960-ական թթ.: Պատճառները հիմնականում տեխնիկական էին, քանի որ այդ ընթացքում ընդամենը 8 ռադիոկայան էր կառուցված, որոնք ապահովում էին սահմանափակ ռադիոձածկույթ՝ Թուրքիայի տարածքի ընդամենը 47%-ը: 1960 թ. հետո ռադիոհեռարձակման գործընթացը տեսանելիորեն փոխվեց, քանի որ իշխանություններն այն դիտեցին որպես քարոզչության և տեղեկատվության տարածման կարևոր միջոց: «Թուրքական ռադիոյի և հեռուստատեսության ընկերությունը» (TRT) հիմնադրվեց որպես պետական կառույց, որը պաշտպանված էր 1961 թվականի սահմանադրությամբ: Մինչև 1970-ական թթ. վերջը Թուրքիայի տարածքում գործում էին 39 ռադիոկայաններ, իսկ

արդեն 1973 թ. Թուրքիայի ամբողջ տարածքն ապահովված էր ռադիոձայնակայանով³⁶: Դրանով հանդերձ ոչ բոլոր տներն ունեին ռադիոընդունիչներ, այդ խնդիրն հատկապես ցցուն էր գյուղերում:

Ռադիոյի հեռարձակման պետական մենաշնորհը ամրապնդված էր 1982 թվականի սահմանադրության 133-րդ հոդվածով և շարունակվեց մինչև 1993 թվականի հուլիս ամիսը: Չնայած այս օրենսդրական սահմանափակմանը՝ մասնավոր հատվածը շուկա էր մուտք գործել արդեն 1990-ական թթ.: Թուրքիայի արևմուտքում տարածվող հզոր արբանյակների ընձեռած հնարավորություններից օգտվելով՝ մասնավոր կայանները սկսեցին հեռարձակել Թուրքիայում Գերմանիայից, դրանով մարտահրավեր նետելով «TRT» -ին:

Այսպիսի զարգացումների անմիջական հետևանքները քառսային էին: Հանրությունը, ընդհանուր առմամբ գոհ էր ընձեռված ժամանցային ծրագրերից: Հիմնական պատճառն այն էր, որ շատերին հոգնեցրել էր «TRT»-ի քաղաքական արտադրանքը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ Թուրքիայի Ազգային Անվտանգության Խորհուրդը, անհանգստացած ամբողջ երկրով հեռարձակվող իսլամական ռադիոյի և հեռուստատեսության խնդրով, նպաստեց, որպեսզի 1994 թվականի ապրիլին ընդունվի օրենք «Ռադիոյի և հեռուստատեսության ձեռնարկությունների և նրանց հեռարձակման մասին»:

Մինչև 1994 թ. ռադիո հեռարձակման ոլորտում Թուրքիայի Ռադիո և հեռուստատեսության ընկերությունը (TRT) մենաշնորհ ուներ: Այժմ գործում են մոտ 1100 ռադիոկայան, որոնցից 100 կաբելային են: Դրանցից 36 համապետական են, 102 նահանգային, 950-ը համայնքային:

³⁶ Гусейнов А., նշվ. աշխ., էջ 121:

<u>Սեփականատեր</u>	<u>Գործակալություն անվանումը</u>	<u>Նշումներ</u>
TRT – հանրային	RADYO 1	ընդհանուր
	RADYO 2 (TRT-TM)	Լուրեր, ընդհանուր
	RADYO 3	Հիմնականում դասական երաժշտություն, ջազ: Լուրեր անգլերենով, ֆրանսերենով, գերմաներենով:
	Radyo 4	Թուրքական երաժշտություն
	Türkiye'nin Sesi / The Voice of Turkey	Հեռարձակվում է 26 լեզուներով
	Kral FM	Թուրքական փոփ երաժշտություն
	Burc FM	Պատկանում է գյուլենականներիին
	Radyo Cihan	
	Samanyolu Haber Radyo	
Dogan Media Group	CNN Turk Radyo	Լուրեր
	Radyo D	Փոփ երաժշտություն
	Slow Turk	Թուրքական փոփ երաժշտություն
	Super FM	Արևմտյան փոփ երաժշտություն
	Metro FM	Արևմտյան փոփ երաժշտություն
	Power Türk	Թուրքական փոփ երաժշտություն
	Best FM	Թուրքական փոփ երաժշտություն
	Açık Radyo	Բաց հանրային քննարկումներ ամենատարբեր քննարկումների շուրջ

Հեռուստատեսություն

Մյուս երկրների համեմատ Թուրքիայում առաջին հեռուստահեռարձակումը տեղի ունեցավ զգալիորեն ուշ՝ 1968 թվականի հունվարի 31-ին ընդամենը 2000 հեռուստացույցի համար³⁷: Երկար տարիներ եթեր դուրս եկավ միայն մեկ հեռուստաալիք՝ TRT անվանմամբ: Այժմ գործող հեռուստաալիքների թիվը Թուրքիայում բավական մեծ է, և ամեն տարի ստեղծվում են նորերը:

Շուրջ 40 տարի շարունակ TRT-ն աշխարհիկ, ժամանակակից և արևմտյան գաղափարների կրողն ու ջատագովն է եղել, արժեքներ, որոնք անկյունաքարային էին Թուրքիայի հանրապետության հռչակումից հետո: Թուրքական իշխանությունները, հավատարիմ մնալով լայիցիզմի դրույթներին, վերահսկում էին հեռուստատեսության ոլորտը, ինչն էլ, անխոս, հզոր միջոց է հասարակության վրա ազդեցություն գործելու համար: Այլ կերպ ասած՝ Անկարան ոչ միայն հեռուստատեսությունը ծառայեցնում էր սեփական շահերին, այլև մասնավոր հեռուստաալիքների վրա դրված արգելքով զրոյի էր հավասարեցնում անցանկալի քարոզչության հնարավորությունը: Այս համատեքստում հիշատակման է արժանի այն փաստը, որ Թուրքիայում տառաճանաչության և գրագիտության տոկոսը զգալի ցածր էր: 1923-ին Թուրքիայի բնակչության միայն 10%-ն էր տառաճանաչ: Ժամանակի ընթացքում այս ցուցանիշը բարձրացավ, սակայն եվրոպական մի շարք երկրների համեմատ այս պատկերը մեղմ ասած ոգևորող չէր: Ուստի հեռուստատեսությունը, որի հանդիսականի տառաճանաչ լինելու հանգամանքը պարտադիր չէր, ի տարբերություն տպագիր մամուլի, հանրությանը տեղեկացված պահելու ամենից ազդու միջոցն էր:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 122:

Իրավիճակը փոխվեց 1993-ին, երբ հանվեց մասնավոր հեռուստատեսությունների վրա դրված արգելքը: Թուրքիայում հիմնադրվեցին 24 հանրապետական, 16 նահանգային, 215 համայնքային և մի շարք կաբելային հեռուստաալիքներ: Թուրքիայում հեռուստաալիքները պատկանում են մեղիա հոլդինգներին, հետևաբար հետևում են նույն քաղաքականությանը, որոնցով որ ուղղորդվում են համապատասխան հոլդինգին պատկանող տպագիր լրատվամիջոցները: Բոլոր այս կազմակերպությունները ներգրավված են նաև տնտեսության այլ բնագավառներում՝ առողջության, կրթության, շինարարության և այլն:

1993 թ.՝ մասնավոր հեռուստաալիքների վրա դրված արգելքի վերացման օրենքի փոփոխությունից զատ՝ հեռուստատեսության ոլորտում ևս մեկ հասկանալի փոփոխություն տեղի ունեցավ: Այն գործածության մեջ մտավ ԵՄ ճնշման շնորհիվ, որն էլ միտված էր ազգային փոքրամասնությունների շահերի ընդլայնմանը, ինչի արդյունքում 2009-ից TRT Հանրայինը իր 6-րդ ալիքը սկսեց հեռարձակել քրդերենով:

<u>Սեփականատեր</u>	<u>Հեռուստաալիքի անվանումը</u>	<u>Նշումներ</u>
TRT – ՀԱՆՐԱՅԻՆ	TRT 1	ընդհանուր
	TRT 2	Մշակույթ և արվեստ
	TRT 3	Երիտասարդական ալիք: Կազմակերպվում են հեռարձակումներ Թուրքիայի խորհրդարանից:
	TRT 4	կրթական
	TRT Müzik	երաժշտական
	TRT Çocuk	Երեխաների համար
	TRT-GAP	Հեռարձակվում է միայն քրդաբնակ շրջաններում
	TRT-TÜRK	Հեռարձակվում է Եվրոպայում, ԱՄՆ-ում և

		Ավստալիայում
	TRT-AVAZ	Հեռարձակվում է Բալկաններում, Կենտ. Ասիայում և Կովկասում:
	TRT 6	Գործում է 2009 թ.-ից և հեռարձակվում է քրդերենով:
	TRT HD	
DOĞUŞ MEDIA GROUP	Star TV	Երկրորդն է ամենաշատ դիտվող երեկոյան լուրերի շարքում (Star Ana Haber)
	NTV	24 ժամ լուրեր
	KRAL TV	երաժշտական
	NTV Spor	սպորտային
TURKUVAZ MEDIA GROUP – պատկանում է Çalık Holding-ին:	ATV	24 ժամ լուրեր Ներկայացնում է կառավարության տեսակետները և ուղղորդվում էրդողանի և նրա խորհրդականների կողմից:
	Yeni Asir TV	
	Minika	մանկական
	A HBR	
DOĞAN MEDIA GROUP	CNN Türk	CNN-ի հետ համատեղ
	Kanal D	Այս լրատվամիջոցով հեռարձակվող երեկոյան լուրերը ամենադիտվող են
	TV 2	ժամանցային
	Dream TV	ժամանցային

	D Smart	Ֆիլմեր
CENGİZ GROUP	Sky Türk 360	24 ժամ լուրեր
CINER MEDIA GROUP: Հիմնականում ներկայացնում է կառավարության տեսակետները:	Habertürk	24 ժամ լուրեր
	Show TV	
	Bloomberg HT	տնտեսական
SAMANYOLU YAYINCILIK A.Ş. (սպասարկում է գյուլանականներին)	Samanyolu Haber TV	Լուրեր և վավերագրական նյութեր
	Mehtap TV	Մշակութային և կրոնական ծրագրեր
	Yumurhak TV	Մանկական ծրագրեր և կրոնական ծրագրեր
	Ebru TV	Անգլերենով հեռարձակվում է իսլամական մշակույթի և քաղաքակրթության վերաբերյալ ծրագրեր:
	Hazar TV	Հեռարձակվում է Ադրբեջանում, հիմնականում ընտանեկան և կրոնական ծրագրեր:
	Dunya TV	քրդերենով
	Samanyolu Avrupa TV	
	Samanyolu Afrika	
	Samanyolu US	
	MC TV	
	Samanyolu TV	
MILLI GÖRÜŞ	Kanal 7	իսլամական

SOCAR Media -	Kanal 24	Ադրբեջանական SOCAR-ը ձեռք է բերել բաժնետոմսերի 50 % 2013 թ. մայիսին: Ներկայացնում է ԱԶԿ-ի տեսակետները և ստանում պետական կազմակերպությունների գովազդային ծամանակի 5,2 վայրկյանը:
İHLAS GROUP/RUPERT MURDOCH	TGRTHABER	24 ժամ լուրեր
	ROJ TV	ՔԲԿ-ին հարող/հեռարձակվում է Դանիայից և մեծ հեղինակություն է վայելում քրդերի շրջանում:
	Kanalturk	
	CNBCE	տնտեսական
	FOX TV	
	TV NET	
	Beyaz TV	
	Number One TV	երաժշտական

Եզրակացություն

Հանրապետության հիմնադրման տարիներից ի վեր խոսքի և մամուլի ազատության, ինչպես նաև լրագրողների նկատմամբ մշտապես կիրառվել են ահաբեկումներ և սահմանափակումներ: Այդուհանդերձ, մինչև 1980-90-ական թթ. ԶԼՄ-ների դեմ կիրառվող հակաժողովրդավարական դրսևորումների ստուգման հարացույցներ չկային, որի պատճառով դժվար էր չափելի կերպով ներկայացնել տեղի ունեցող բացասական զարգացումների իրական ընդգրկումը: 1980-ական թթ. սկսած խոսքի և մամուլի ազատության, ինչպես նաև համացանցային ազատության հարացույցների վերլուծությունը ցույց է տալիս,

որ այդ ոլորտներում վերջին տարիներին Թուրքիայում արձանագրվել է էական հետընթաց: Ավելին, Թուրքիան առաջին անգամ հայտվել է մամուլի համար «ոչ ազատ» երկրների ցուցակում: Կառավարող կուսակցությունը և նրան հարող բիզնես հոլդինգները կարևոր դեր են կատարում ինֆորմացիոն հոսքերի վերահսկման և գրաքննության ոլորտներում: Ազատագրված լրագրողների կամ ընդհանրապես նրանց դեմ իրականացվող հետապնդումների պայմաններում լրագրողների մասնագիտությունը էապես վտանգված է Թուրքիայում: Իշխող ԱԶԿ-ն ընդգծված անհանդուրժողականություն է դրևորում իշխող վարչակարգը քննադատող լրատվամիջոցների և լրագրողների նկատմամբ, որի պատճառով լրագրողական գործունեությունը էապես սուժում է:

СМИ В ТУРЦИИ: ПОЛИТИКА, ОГРАНИЧЕНИЯ И ВЫЗОВЫ

Ваграм Тер-Матевосян **(резюме)**

Уже несколько лет, как основные международные организации называют Турцию “самой большой тюрьмой в мире для журналистов”. Это подразумевает, что правительство Турции явно ограничивало свободу слова, использовало широкий спектр цензуры и вводило ограничения по отношению средств массовой информации. Исходя из этого, в статье приводятся аргументы, что по отношению к СМИ и свободы выражения мнений в Турции постоянно сталкивались с серьезными проблемами с момента создания республики (1923 г.). Кроме того, статье обсуждает определяющие особенности развития и основные проблемы турецких СМИ, уделив особое внимание последним двум десятилетиям.

**MASS MEDIA IN TURKEY:
POLITICS, CONSTRAINTS AND CHALLENGES**

Vahram Ter-Matevosyan
(summary)

For a few years in a row, key international organizations named Turkey as “the world’s biggest prison for the journalists”, which implied that the government of Turkey visibly limited freedom of expression, employed a wide range of censorship and imposed restrictions on media. Against this background, this article argues that both mass media and freedom of expression in Turkey have always faced daunting challenges since the establishment of the republic in 1923. It further discuss the defining features of its development and major problems associated with it, particularly focusing on the last two decades.